

Евдокия Метева

Послеслов към „Мъртви
души“

Историята на световната литература е оставила многобройни примери, в които богато одарената личност не намира изведнъж истинското си творческо призвание. Духовните ѝ сили избликват в различни посоки, преди да се концентрират в онази област, в която геният намира своята най-висока изява.

Преди да стане писател, Гогол проявява качества на истински артист. Другарите му от Нежинската гимназия¹, които са го слушали в комичните роли на училищната сцена, са му предричали славата на голям артист. С особено майсторство е изпълнявал Гогол ролята на известната Фонвизинова героиня Простакова. Образът на злата, свадлива, влюбена в сина си помешчица дълбоко се е врязал в съзнанието на онези, които са имали възможност да го чуят: „Гледах тази пиеса и в Москва, и в Петербург – си спомня един от съучениците на писателя, – но винаги запазвах убеждението, че нито на една актриса не се удаваше ролята на Простакова така, както изпълняваше тази роля шестнадесетгодишният тогава Гогол.“ Роденият артист се проявява и в обикновеното ежедневие, което той разнообразява с бликащо остроумие и неподражаем хумор. Другарите на Гогол се възхищават от умението му да накара събеседниците си да се превиват от смях, докато той запазва най-невъзмутим и сериозен израз на лицето.

Гогол показва жив интерес и към живописата. Като дребен чиновник в Петербург, принуден да води живот, изпълнен с оскъдици и лишения, той се спасява от сивото ежедневие в залите на художествената академия, изучавайки великите творби на изкуството, сам рисува и мечтае да стане художник.

Широките интереси на Гогол го насочват и към точните науки. Още като ученик в Нежинската гимназия той се увлича от математика, изписва си математическа енциклопедия и активно следи новите открития в тази област. Въобще бъдещият писател активно работи над своето самообразование. Той се лишава от най-необходимото, за да може да си набави съчиненията на известни руски и световни писатели. В писмата до родителите си постоянно ги моли да му изпратят някоя нова книга или списание, които те обикновено са взимали от библиотеката на богат съсед помешчик. Като ученик Гогол си съставя и особена подръчна енциклопедия, в която записва мисли на велики писатели, сведения по история и география, извадки от научни статии и документи. Съществено

---

1. Гогол е завършил създадената по това време в град Нежин гимназия на висшите науки. Обучението в нея е продължавало 9 години и последните три курса са се считали за университетско образование.

място в тази енциклопедия заемат материали от областта на етнографията и фолклора – предания, обичаи, песни, пословици, поговорки. Твърде силно е и увлечението на Гогол от историята. За известно време той дори мисли за научна кариера в дадената област.

Като младеж Гогол проявява особено будно гражданско съзнание. Той мечтае за такава обществена дейност, чрез която би могъл да бъде истински полезен на хората. Иска да стане съдия, за да воюва срещу злоупотребите в съдилищата, които бунтуват рано събудената му гражданска съвест. „Когато започнах да се замислям за бъдещето си – пише Гогол – (а аз започнах рано да се замислям за бъдещето, тогава, когато моите връстници още мислеха за игри), мисълта да стана писател никога не ми идваше на ум, макар и винаги да ми се е струвало, че ще стана известен, че ме очаква широка дейност, че дори ще направя нещо за общото благо.“

Истинското, си обществено призвание Гогол намира обаче именно в трудното поприще на писателя. На литературата той гледа също като на висок граждански дълг. Авторът на „Ревизор“ и „Мъртви души“ неведнъж признава, че е искал да събере в своите произведения като във фокус всички отрицателни страни на живота, за да ги разобличи, и чрез силата на смеха да помогне за нравственото издигане на човешката личност. Гогол мечтае да види хората преродени, честни, благородни.

В литературата най-ярко се проявява и богатата творческа личност на писателя. Качествата на Гогол като артист, умението му да долавя и пресъздава комичното в живота определят основната особеност на писателския му стил, в който така умело се съчетават тънката ирония, острата насмешка, високият разобличителен смях. Младежкото му увлечение от живописиста от своя страна се долавя в изключителната релефност и пластичност, с които той рисува героите си, в свежата многобагреност на краските, с които пресъздава блесналия на слънцето Днепър или дивните майски нощи на Украйна. Активният интерес на Гогол към най-различни области от науката и живота му позволяват да разкрие в произведенията си извънредно широка картина на съвременната му действителност и да възкреси чрез художественото си слово някои от най-героичните страници от историята на Украйна. Най-сетне високото чувство на граждански дълг и гражданска отговорност обясняват изключителната възискателност, която Гогол проявява към себе си като творец. Той многократно преработва и преписва своите произведения и изисква от младите писатели същото отговорно отношение към творческия труд. Гогол счита, че никакви причини, колкото и обективни да са те, не са в

състояние да оправдаят писателя, „ако той е казал някаква глупост или нелепост, ако се е изразил необмислено или незряло“. За него едно произведение не е завършено, докато не е преминало осем пъти през съзнанието на твореца. „Само след осмото преписване, непременно собственооръчно, трудът е напълно художествено завършен, превърнал се е в перла на изкуството.“

Високото съзнание за граждански дълг и голямата творческа високостепенност характеризират работата на Гогол върху най-крупното му произведение „Мъртви души“. Известно е, че сюжетът на тази творба е бил подсказан на писателя от неговия голям приятел и учител Пушкин. Той самият е мислил да пише по този сюжет, но го преотстъпил на Гогол. Това не е било само израз на другарска щедрост, която един гениален писател проявява към свой велик събрат по перо. Пушкин е считал, че Гогол поради характера на своя талант би могъл по-широко и по-пълно да използва възможностите, които този сюжет предоставя на писателя.

Подсказаната от Пушкин сюжетна схема е твърде проста – пътуването на Чичиков за изкупуване на мъртви души, т.е. незарегистрирани в списъците умрели селяни, които се числят като живи и които би могъл да заложи в банката. В творческото съзнание на Гогол тази схема се разраства обаче в грандиозен замисъл: той иска да изобрази цяла Русия – такава, каквато я вижда в настоящето и каквато мечтае да я види в бъдещето.

Гогол е съвременник на една от най-тъжните епохи от историята на Русия. Това е времето на 30–40 години от миналия век, което настъпва след разгрома на първия етап от руското революционно движение – въстанието на декабристите от 14 декември 1825 г. Николай I прави всичко възможно, за да утвърди господството на руското самодържавие и да задържи разпадането на зашиващата крепостническа система. Ето защо руската обществена действителност представя пред очите на писателя картина на грабителство и разруха, на потиснатост и безправие на народа под властта на груби и невежи помешчици и чиновници. Гогол като писател-реалист с будно гражданско съзнание не е могъл да не заклеми отрицателните страни на съвременния му обществен живот. Същевременно той страстно вярва в светлото бъдеще на Русия, мечтае да я покаже силна, могъща, възродена. По такъв начин в творческото съзнание на писателя се набелязва огромно произведение, подобно на безсмъртното творение на Данте, в което след „ада“ на настоящето авторът трябва да преведе героите си през „чистилицето“ на нравственото прераждане и

да ги въведе в „рая“ на високите човешки добродетели.

Гогол не е могъл да осъществи изцяло художествения си замисъл и да покаже положителните характери, които трябвало да утвърдят светлото начало в живота на Русия. „Много, твърде, много е обещано – пише Белински за Гоголевите творчески намерения, – толкова много, че няма откъде да се вземе онова, с което да се изпълни обещаното, защото тия неща още ги няма в света.“ Самият Гогол не е знаел къде да търси своите положителни герои. Неговата трагедия е, от една страна, в това, че живее в преходна епоха, в която дворянската революционност е потъпкана, а новите революционни сили все още не са се утвърдили в живота: от друга страна, самият Гогол не се свързва със зараждащата се в Русия революционно-демократична мисъл в лицето на Белински, а с теоретиците на руското славянофилство и по-късно с някои представители на западната религиозна мистика, които търсят в религията и нравственото усъвършенстване на човека пътя за неговото спасение. Под влияние на тези идеи Гогол иска да намери положителните герои за втория и третия том на „Мъртви души“ не в конкретните обществени условия на Русия, а в отвлечените човешки добродетели, които според него могат да съществуват във всички социални среди на обществото. Той търси своите положителни герои сред дворянството и зараждащата се буржоазия и се мъчи да прероди онези „Мъртви души“, над които е изрекъл в първия том на произведението си безпощадна присъда. Но и изключителният гений на Гогол не може да направи невъзможното. И за писателя настъпва една от най-големите творчески трагедии. Основоположникът на руския критически реализъм не е могъл да не почувствува недостатъчната жизнена убедителност на своите положителни герои и същевременно не е могъл да преодолее сковаващата го религиозна философия, която го е откъсвала от големите социални въпроси на съвременността. В резултат на това в момент на дълбока душевна криза той на два пъти собственоръчно изгаря втория том на „Мъртви души“, а третия въобще не започва. Няколко дена след повторното изгаряне на „Мъртви души“ умира и самият Гогол. Великото произведение остава да съществува само с първия си том като гневна присъда над онази безобразна действителност, която духовно унищожава и самия писател, когато той прави опит да се помири с нея.

Макар и да представлява част от по-широк творчески замисъл, „Мъртви души“ оставя впечатлението на завършено художествено произведение, в което майсторството на Гогол като писател-сатирик достига най-високо съвършенство.

Изхождайки от цялостния замисъл, Гогол си е поставял в първия том за задача даzakлейми онези страни от руската обществена действителност, които са станали пречка за по-нататъшното развитие на страната. Писателят гневно разобличава „мъртвите души“, които задушават с тлетворен мирис всичко светло и честно в живота. Тази задача определя и философско-символистичния характер, който придобива заглавието на произведението. Към цялостния замисъл отвежда и художествената структура на първия том. В него се съчетават в неразделно единство два композиционни и стилистични плана – сатиричен и лиричен. Сатиричният е свързан с общото сюжетно развитие на произведението, а лиричният с авторските отстъпления от сюжета. Сатиричният план разобличава съвременната на Гогол действителност, лиричният отвежда към светлото бъдеще на страната. В лиричните отстъпления Гогол изразява непосредственото си отношение към живота, доизяснява социалната типичност на своите герои, споделя с читателя размислите си за ролята и значението на писателя и др. В лиричните отстъпления особено силно пулсира любовта на писателя към родината и народа.

Със замисъла на произведението и с общата му композиционна структура се свързва и своеобразието на жанра. Самият Гогол нарича „Мъртви души“ не роман, а поема, макар че тя значително се отличава от класическите изисквания за този жанр (дори само по това, че е написана в проза, а не в стихове). Със стремежа си обаче да разкрие съдбата не само на отделната личност, но и на цялата страна Гогол излиза вън от рамките на традиционния западен роман и по широта на замисъла творбата му се доближава до античната епопея. От своя страна, силно изразеното лирично начало в „Мъртви души“ отвежда в една или друга степен към съвременната на Гогол романтична поема.

Гогол не усложнява получената от Пушкин сюжетна схема, тъй като неговото майсторство на писател не е толкова в уменията да създава сложни и заплетени сюжетни ситуации, колкото да изгражда дълбоко разнообразни, ярко индивидуализирани социални типове.

Цялото произведение се изгражда въз основа на три сюжетни звена – идването на Чичиков в града и покупката на мъртви души от съседните имения на помещиците; оформянето на продажбата в губерния град и прибързаното заминаване на героя, когато предприетата от него сделка повдига шум и застрашава да довлече неблагоприятни последици. Този пределно прост сюжет позволява обаче на Гогол да разкрие господстващите в Русия обществени сили – дворянството, чиновничеството и зараждащата се буржоазия и да извае цяла галерия от

човешки характери, които завинаги се врязват в съзнанието на читателя. За да индивидуализира по-ярко своите герои, Гогол умело използва принципа на художествения контраст (напр. противопоставянето на Манилов и Собакевич), композиционната градация (всеки нов герой представлява по-висока степен на човешко падение) и др. Сюжетът на „Мъртви души“ дава възможност на писателя да разобличи основното обществено зло на тогавашната действителност – крепостното право, превърнало човека в стока, с която може да се търгува не само през живота му, но дори и след неговата смърт.

Гогол влиза в руската литература като продължител на Пушкиновите реалистични позиции. Същевременно с цялото си творчество той се налага като писател-новатор със собствено художествено виждане, със собствен художествен стил. Още Пушкин отбелязва като изключително свойство на Гоголевия талант уменията му да изобразява „пошлостта на пошлия човек“ по такъв начин, че незначителните на пръв поглед неща, които се изплъзват от очите, да изпъкнат така релефно и ярко, че да бъдат забелязани от всички. Това свойство на Гоголевия талант определя и своеобразието на критико-реалистичния му метод като нов етап в развитието на реализма в сравнение с метода на Пушкин и Лермонтов. И тримата писатели разобличават чрез творчеството си руската крепостническа действителност, показват нейното развращаващо въздействие върху човешката личност. И тримата обаче постигат това по различен начин. Пушкин и Лермонтов взимат за герои най-добрите представители на дворянската класа – богато одарени личности с широки културни интереси, които не могат да намерят приложение на своите сили, влизат в конфликт с обществото и със самите себе си, изпадат в дълбоки психологически противоречия, вършат дела, които не отговарят на собствените изисквания и възможности, и страдат, защото чувствуват, че сами духовно се погубват. Поради това при обрисовката на героите авторите обръщат внимание преди всичко на вътрешния им живот, на психологическите им преживявания. Гогол подбира друг тип герои. Неговите дворяни са хора душевно опустошени, без каквито и да са културни интереси или обществени прояви, хора, сраснали със своя помешнически бит. На пръв поглед те водят спокойно, мирно съществуване, затворени в своите имения, и тяхната пошлост би останала може би завинаги скрита от очите на читателя, ако писателят-гражданин неочаквано ярко не осветява тъмното им ежедневиe. Гоголевите герои са лишени от богат духовен живот, поради това интересът на писателя към вътрешните им преживявания почти изцяло липсва. Своеобразието на

Гоголевата типизация се проявява в разкриването на характеристиките главно чрез външните черти на портрета, позата, жеста, детайлите на обкръжаващата обстановка. Гоголевите герои не са способни на духовно развитие, ето защо при тях преобладава статичната характеристика. Тя още по-силно подчертава мъртвата неподвижност на руската крепостническа действителност. Животът на Гоголевите дворяни е така безинтересен, така потънал в блатото на сънното помешчическо еднообразие, че за да може да направи образите им релефни за читателя, авторът е принуден да гледа на тях сякаш през огромно увеличително стъкло. Такова увеличително стъкло представлява Гоголевата сатирична типизация. Изобразявайки героя, авторът заостря или хиперболизира отделни негови черти, тези, които са най-типични за него и в които най-ярко се проявява неповторимата му индивидуалност. По такъв начин изпъкват ни преден план сладникавата мечтателност и безидейност на Манилов, тъпата ограниченост на Коробочка, алчният практицизъм на Собакевич, нравствената разюзданост на Ноздрев, болезненото скъперничество на Плюшкин. Всеки един от тези герои носи типични черти на дворянската класа. Те взаимно се допълват и доизясняват, създавайки цялостния образ на руското провинциално дворянство с неговия обществен паразитизъм, социално грабителство, крайна духовна ограниченост.

Гогол използва за характеристиката на своите герои редица утвърдени вече похвати на реалистичната индивидуализация на образите – портретната и речевата характеристика, битовата среда като средство за изясняване на образа, авторовата характеристика и др. Те получават обаче у него ново идейно предназначение и нова художествена изява. Писателят умело ги прилага като средство за сатиричното разобличаване на руското дворянство, показвайки комичното противоречие между ръководното му обществено положение и духовното му нищожество. Комическият контраст между претенции и възможности особено ясно се долавя още при първия герой от галерията дворянски типове, с които Гогол запознава читателя – помешчика Манилов. Някога той е служил като поручик и се е считал за най-образования офицер в полка. И сега Манилов, макар отдавна да е минал в оставка и да живее уединено в своето имение, не е загубил претенциите си за образованост. Той държи постоянно в кабинета си сякаш току-що оставена от ръката му книга. Гогол обаче не оставя читателя в заблуждение и му подсказва, че тази книга вече две години лежи в същото положение върху бюрото на помешчика. Манилов има претенции за голям естет. Той е подбрал най-скъпа и изискана коприна, за да обвие в нея креслата в кабинета си.

Неговото естетическо чувство обаче напълно се примирява с това, че до тях стърчи от години един недовършен, покрит само с кеневир фотьойл. На „изтънчения“ вкус на Манилов отговаря и претенциозният бронзов свещник с изискани седефени украшения. Нищо от това, че той рязко контрастира с поставения до него стар меден инвалид, целия окислен и изкривен настрана. Дори пепелта от лулата на помешчика е разпределена в красиви купчинки, макар те да лежат не в пепелниците, а по первазите на прозорците му. Манилов минава за човек със замах. Той мечтае да построи над езерото си каменен мост с дюкянчета отстрани, да издигне кула, от която да се вижда Москва. Този замах обаче получава особен сатиричен смисъл, след като на читателя е станало ясно, че той няма никаква представа за собственото си имение, че не е способен за каквато и да е практическа дейност. Сатиричният контраст между претенциите и възможностите на героя се проявява особено ясно и в речта на Манилов. Той мечтае да има за съсед човек, с когото би могъл да поговори за „такава някоя наука“, която „ей така да размърда душата ти, да ти даде, тъй да се каже, такъв един подем“. Самият му език обаче, в който избилствуват неопределените думи и изрази, явно показва, че той не само няма представа за каквато и да е наука, но не е способен дори да формулира една обикновена фраза.

Гогол създава сатиричен ефект и чрез комичното снизяване на своите герои до нивото на животните или предметите. Така напр., когато изисканият Манилов притваря от удоволствие очи, той заприличва на примижал котарак, когото леко погъделичкват зад ушите. Цялата портретна характеристика на Собакевич е изградена върху разгннатото сравнение с мечка от средна величина. Той и главата си държи наклонена като животно, и смазва с лапите си всеки, който се е доближил до него. Жената на Собакевич върви плавно като гъска. Малките очички на Плюшкин гледат неспокойно като мишка, която току-що е излязла от дупката си и предпазливо се оглежда дали наоколо няма скрил се някъде котарак. Гогол често сравнява своите герои и с предмети и с това подсказва пълното отсъствие у тях на духовен живот. Така напр., когато Чичиков се доближава до имението на Собакевич, той вижда главите на хазаите зад един от прозорците и те странно му заприличват на краставица и молдованска тиква.

Своеобразна сатирична функция получава и речевата характеристика на Гоголевите герои. Чрез нея писателят осмива сладникавата сантименталност и мнимата културност на Манилов, скъперничеството на Плюшкин, необозданата енергия на Ноздрев, „Зяпни, душке, да ти туря

това късценце“ – се обръща Манилов към своята благоверна съпруга. Представява интерес и речта на Плюшкин, изпъстрена с ругателни прозвища към крепостните му слуги и с ласкави, умалителни суфикси към предметите, към които той се е пристрастил. „Ето на, не мога да го намеря, а пък имах един много хубав ликьорец, ама ако не са го изпили; слуги са такива крадци!... Още покойницата беше го правила, тази мошеница – икономката, беше го захвърлила и дори го оставила незапушено, каналаята недна! Буболечки и други нечистотии се бяха набъкали вътре, ала аз ги поизвадих и сега е чистичко, та ще ви наляя една чашка.“ Недовършените фрази, постоянните възклицания и обръщения, неочакваното преминаване от един към друг предмет без логическа и синтактическа връзка, вулгарният жаргон, всичко това добре характеризира буйния, непостоянен Ноздрев, героя на картите и панаирите.

Още Пушкин беше показал умениято да се разкрива човешкият характер чрез детайлите на обкръжаващата го битова среда. Гогол довежда този художествен похват в обрисовката на героите до съвършенство. И това не е случайно. Неговите помешчици са така сраснали с бита, в който живеят, че сами сякаш са се превърнали в своеобразни битови вкаменелости. Всяка мебел в дома на Собакевич сякаш повтаря след своя стопанин: „И аз съм Собакевич, и аз съм Собакевич.“ Всичко е солидно, здраво, грубо и безвкусно, какъвто е самият хазаин. Дори картините по стените и изобразените върху тях антични герои с огромни прасци на краката напомнят грубата мечешка сила на Собакевич. Натрупаната в дома на Плюшкин купчина с всякакви боклуци ясно говори за скъперническата страст на стопанина. А латерната на Ноздрев, която започва с една мелодия и завършва с друга, или турският кинжал, върху който „по погрешка“ било написано името на руския майстор Савелий Сибирияков, отговарят на непостоянния, вятърничав характер на Ноздрев или показват неговата глупава, често самоцелна лъжливост. Най-сетне пухените басмени възглавници и юргани на Коробочка, старият хъркащ и съскащ часовник или топлите, плувнали в масло банички говорят за старинния патриархален бит, в който тя изцяло е потънала. Гогол не разкрива своите герои в действие, защото те отдавна са престанали да се занимават с каквато и да е по-широка обществена или стопанска дейност. Единственото събитие, което смущава съня на спокойните провинциални обитатели е покупката на мъртви души. Поради това и начинът, по който отделните помешчици реагират на Чичиковото предложение, дава на автора богат материал за художественото индивидуализиране на образите им. То служи като пробен камък, при който особено ярко се

проявяват различните човешки характери. Колко голяма е разликата от щедрата галантност на Манилов, който доброволно отстъпва душите на Чичиков и връзва красиво подготвения списък с розова лентичка, до алчния практицизъм на Собакевич, който поисква по 100 рубли за всеки умрял селянин, или тъпата ограниченост на Коробочка с настойчивите й убеждения към Чичиков да си купи вместо мъртви души мед или сланина (надявайки се междувременно да разбере на каква цена вървят душите).

Галерията от герои, чрез които е представено в поемата провинциалното руско дворянство, се допълва от колективния образ на губернката чиновническа аристокрация и особено на дамите от града NN. Тук основният художествен похват в изобразяването на героя е авторовата характеристика и особено своеобразният Гоголев стил, проникнат с тънка ирония и лукава, хаплива насмешка. Класически в това отношение е начинът, по който той описва уменията на дамите от NN да се обличат и разговарят помежду си. „Всичко у тях беше обмислено и предвидено с необикновена грижливост. Шията, раменете бяха открити точно толкова, колкото трябва, и съвсем не повече; всяка бе разголила владенията си дотам, додето чувствуваше, по собствено убеждение, че са способни да погубят човека; всичко останало бе прикрито с необикновен вкус: или някаква лекичка фльонга с панделка, или шарф, по-лек от оня сладкиш, известен под името целувка, ефирно обгръщаше шията, или около раменете бяха пуснати изпод дрехата малки назъбени диплички от тънка батиста, известна под името скромности. Тези скромности скриваха отред и отзад онова, което вече не можеше да докара гибел на човека, а пък караха да подозираш, че там именно е същинската гибел...“ Дамите от NN умеят също така изискано да се изразяват. Те никога не казват: „изсекнах се“, „изпотих се“, „изплюх се“, а казват „облекчих носа си“, „послужих си с кърпичката“. „В никой случай не биваше да се каже: «тази чаша или тази чиния вони». И дори не можеше да се каже нещо такова, от което се подразбира това, а вместо туй казваха: «тази чаша се държи зле» или нещо подобно. За да се облагороди още повече руският език, почти половината му думи бяха съвсем изхвърлени от разговора и твърде често ставаше нужда да се прибегва до френския език; затова пък там, по френски, работата беше друга. Там се позволяваха такива думи, които бяха много по-остри от споменатите.“

Интелектуалните възможности на дамите от губернкския град се проявяват особено нагледно в начина, по който те решават въпроса за Чичиков, след като се пръска слухът, че той е купувал мъртви души.

Тук те измислят такава неправдоподобна, но така убедително аргументирана история с безброй невероятни детайли, че пред тях мъжете могат да дигнат само ръце и да се преклонят пред необикновената им изобретателност.

Покупките, които Чичиков прави от дворяните, и по-късното му стълкновение с тях представлява своеобразен художествен израз на нарастващия конфликт между отмиращата дворянска класа в Русия и зараждащата се нова буржоазна. В лицето на Чичиков Гогол рисува нов социален тип, който се появява на историческата сцена, близък и същевременно твърде различен от предишните господари на живота. Той се сближава с представителите на дворянството със своята пошлост, с пълното си равнодушие към обществения живот, с липсата на духовни интереси. И все пак Чичиков е нов герой в сравнение с дворяните. Предприемчива, дейна, целенасочена натура, той рязко се отличава както от празната мечтателност на Манилов, така и от безполезната активност на Ноздрев. Той точно знае какво иска и се стреми към набеязаната цел с педантично усърдие и учудваща последователност и неуморност. За разлика от помешчиците, които сякаш са се срасли с имението, в което живеят и не биха могли да съществуват вън от него, Чичиков умее да се приспособи към всякаква обстановка, навсякъде да се почувствува като у дома си. Тази способност към приспособяване се подсказва от автора още в самото начало на произведението в начина, по който той нахвърля портрета на героя. „В бричката седеше един господин, не хубавец, но не и с лоша външност – нито много пълен, нито много тънък; не можеше да се каже, че беше стар, ала не беше и твърде млад.“ Тази неопределеност на външността сякаш показва уменията на героя да се изменя, като се снижава или изправя в зависимост от обстоятелствата, които го обкръжават. Голямата гъвкавост на Чичиков особено ясно личи в езика му, в уменията му веднага да се приспособи към речта на своя събеседник и да заговори с нейните стилистични интонации. Той е сладникаво любезен с Манилов, предпазливо делови със Собакевич, настойчив и груб с Коробочка, а на обръщенията, с които Ноздрев изпъстря речта си, „подлец“, „лъжец“, „мошеник“, „негодник“, „шарлатанин“, той също отговаря твърде безцеремонно: „Какво се перчиш?“, „Какви са тия чифутски подбуди у тебе?“.

При характеристиката на Чичиков Гогол използва по-различен художествен похват в сравнение с останалите помешчици. Докато дворяните и чиновниците са разкрити предимно с една или няколко доминиращи черти на характера, то образът на Чичиков е твърде широко

индивидуализиран. Единствено при него Гогол поднася на читателя и подробна биография на героя, след Като вече е разкрил основните черти на характера му. Биографията на Чичиков е поставена в края на произведението и се свързва с последното сюжетно звено – заминаването на героя от губерния град. Изяснявайки образа на Чичиков след този на помешчиците и чиновниците, Гогол дава своеобразен художествен израз на съществуващата в действителността историческа последователност. Новият буржоазен герой идва да смени дворянството, което вече е изиграло своята историческа роля.

Писателят разкрива в биографията на Чичиков онези социални условия, които обуславят зараждането на новия герой и определят основните черти на характера му. За разлика от дворяните, които получават наготово всички жизнени блага, Чичиков е принуден още от дете сам да се бори за своето съществуване. Бедното детство, необходимостта да пести всяка копейка и приспособленческата философия на баща му допринасят за изграждането на основните черти в неговия характер – предприемчивост, съобразителност, упоритост в достигането на набеязана задача, гъвкавост в отношенията към хората. Но те развиват и главната му страст – жаждата за натрупване на богатство и свързаните с нея прояви на безскрупулност, егоизъм и жестокост (поведението му към стария учител, към дъщерята на началника му и др.).

Трудно е да се говори за някакво особено развитие на Чичиков в набеязаната от Гогол биография, тъй като основните черти на характера му фактически се проявяват още от самото му детинство. Испитанията и несполуките, през които авторът прекарва своя герой, само по-силно подчертават несломимата му енергия, изобретателност и предприемчивост, стремежа към спекулации, който не отслабва у него, макар че на няколко пъти бива залавян и едва не попада под съд. Това са именно онези качества, които отличават новия буржоазен герой от дворяните с тяхната бездейност или ограничена, а често и съвсем безсмислена активност. По такъв начин и тук Гогол е използвал тъкмо онези художествени похвати, които най-добре разкриват социалната типичност на героя.

Чичиков е основният сюжетен герой на произведението. Всички останали герои се разкриват в отношението си към него. В някои случаи той дори заема мястото на автора, като изразява негови мисли и разсъждения (напр. разсъжденията му за умрелите или избягали селяни на Собакевич и Плюшкин). Това обаче съвсем не означава, че героят е духовно близък на автора, че той го утвърждава, като показва неговите

предимства пред дворяните. Писателят изрича присъдата си над него със същата ирония, с която говори за помешчиците и чиновниците: „Но какъв е тогава? Ще рече – подлец? Защо пък подлец? Защо да бъдем тъй строги към другите? Сега у нас няма подлещи: има хора благонамерени, приятни, а такива, които да изложат на всеобщ позор физиономията си, на публична плесница, ще се намерят комай само двама-трима души, па и те сега говорят за добродетели.“ Какво е отношението на Гогол към народа, отличава ли се то от това към господстващите класи, след като образите на Чичиковите слуги Селифан и Петрушка или на двамата селяни, чичо Миняй и чичо Митяй, са разкрити със същата авторова ирония, както останалите герои на произведението? Надсмива ли се чрез тях Гогол над духовната изостаналост на народа, над неговата нечистоплътност, пиянство, ограниченост? Ако темата за народа в „Мъртви души“ се изчерпваше само с посочените образи, ние бихме могли лесно да обвиним автора в липса на патриотично чувство или в класова ограниченост. Темата за народа обаче не попада в общия сатиричен план на произведението или попада дотолкова, доколкото писателят иска да разобличи чрез нея руската крепостническа действителност, която убива живата душа на народа. Може би не случайно положителните образи на хората от народа са главно между умрелите селяни на Собакевич или избягалите крепостни на Плюшкин. Тези герои, макар и набеязани само с по няколко щриха, разкриват голямата талантливост на народа, постоянното му трудолюбие, огромната му физическа и духовна сила. Всички те са самоуци, но тяхната работа е по-здрава и по-красива от работата на известни московски майстори. Между избягалите от имението на Плюшкин селяни особено място заема образът на бурлака Абакум Фиров, в чието лице писателят възплащава стремежа на народа към волен живот, към свобода и независимост.

Отношението на Гогол към народа е изразено особено ярко в личните отстъпления на „Мъртви души“. Той се възхищава от острия и бърз ум на народа, който не търси думите си, не ги мъти като кокошка пиленцата си, а изведнъж ти лепва прозвището като паспорт за вечни времена и към него по-късно нищо не може да се прибави или изземе, така точно и пълно обрисова то човека. Гогол характеризира образа на народа и чрез руската песен, волна и широка като безкрайната руска степ. Образът на Русия се слива в съзнанието на писателя с образа на цялата родина, огромна, могъща, необятна. Сред нейния необхватен простор се ражда безпределната мисъл на народа, разгръщат се огромните му сили. Като славен юнак ще размахва той тежък боздуган и ще се

разшета из безкрайната руска степ. Самият поет дълбоко чувствава връзката с родината, покорен и извисен от нейната сила и красота. „Русий! Какво искаш ти от мене? Каква непостижима връзка се крие между нас? Защо гледаш така и защо всичко у тебе е обърнало към мене пълни с очакване очи?... И застрашително ме обгръща могъщото пространство, отразено с невиджана сила в моята дълбочина; с неестествена власт се озариха моите очи: «их, каква бляскава, чудна, незнайна за земята далечина! Русийо!...»“ Вярата на Гогол в устрема на народа и в светлото бъдеще на родината достига най-висока художествена изява, когато рисува чудната картина на летящата птица-тройка, направена от майсторските ръце на ярославски мужик. Тя лети, пламенна и бързокрила, и пред нея се отдръпват, за да ѝ направят път останалите народи и държави. „Ех, коне, коне – чудо коне! Вихри ли има във вашите гривни? Будно ухо ли пламти във всяка ваша жилка? Зачули от висинето позната песен – дружно и мигом напрягат те медна гръд и почти без да допрат копита о земята, се обръщат само на изопнати линии, летящи във въздуха, и носи се тя, цяла вдъхновена от бога!... Русийо, накъде летиш? Отговори! Не отговаря.“

Лиричните отстъпления, посветени на родината и народи, рязко се отличават по художествен стил от останалото произведение. Иронията, лукавият хумор или горчивият сарказъм тук отстъпват място на висок лиричен патос. Речта на писателя се излива в емоционални обръщения, реторични въпроси и възклицания, синтактични инверсии. Езикът му изобилствува със славянизми, които придават особена тържественост и приповдигнатост на речта.

„Мъртви души“ представлява връхна точка в творческото развитие на Гогол, най-висока проява на майсторството му като писател-реалист. Заедно с комедията „Ревизор“ тази Гоголева творба напълно утвърждава метода на критическия реализъм в развитието на руската литература. В сравнение със западните писатели този метод придобива у Гогол особен облик, тъй като е насочен не толкова срещу буржоазните явления в живота, колкото срещу господстващата все още в Русия феодално-крепостническа система. С „Мъртви души“ Гогол разширява и разбираването за народност в литературата. Докато при Пушкин то се покрива до голяма степен с понятието за национална самобитност, то в творчеството на Гогол получава определена социална насоченост. Народностният характер на произведението се проявява преди всичко в острата критика на онези обществени сили, които спират развитието на страната, които подтискат и задушават нейните творчески сили. Народностната позиция

на автора се разкрива и във вярата му в творческите сили на народа, в съзнанието, че именно той изразява духовната мощ на нацията. Поради това още Белински високо оценява безсмъртното Гоголево произведение „Мъртви души“ като „творение чисти руско, национално, изтръгнато от съкровищницата на народния живот, толкова правдиво, колкото и патриотично“, произведение, което „безпощадно смъква всякакво покривало от действителността и което диша страстна, темпераментна, кръвна любов към плодовитото зърно на руския живот“. Чернишевски от своя страна отбелязва в творчеството на Гогол и в неговия художествен метод нов етап в развитието на руската литература, който той с основание нарича „гоголевско направление в литературата“. Известният руски революционен демократ определя и голямото обществено значение на Гогол: „Отдавна не е имало писател – изтъква Чернишевски, – който да е бил така полезен за своя народ, както Гогол за Русия.“

КРАЙ

© 1966 Евдокия Метева

Разпознаване и редакция: іга999, 2008

Последна редакция: NomaD, 2008

Издание:

Издателство „Народна култура“, 1966

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/9021>]